

Irena Makarczyk

Kromeriana w spuściźnie księdza profesora Alojzego Szorca (1935-2010)

Komunikaty Mazursko-Warmińskie 3 (277), 615-626

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Irena Makarczyk

KROMERIANA W SPUŚCIŹNIE KSIĘDZA PROFESORA ALOJZEGO SZORCA (1935–2010)

- Słowa kluczowe:** legacje zagraniczne Kromera, Kromer koadiutor, Kromer biskup warmiński, Kromer władca świecki, kapituła z czasów Kromera, dzieła Kromera
- Schlüsselwörter:** ausländische Legationen Cromers, Cromer als Koadjutor, Cromer als ermländischer Bischof, Cromer als weltlicher Herrscher, das Kapitel zu Zeiten Cromers, Cromers Werke
- Keywords:** Kromer's foreign legacies, Kromer as a coadjutor, Kromer as the Warmian Bishop, Kromer as a lay lord, the charter in Kromer's times, Kromer's works

Ksiądz prof. Alojzy Szorc przeżył 75 lat i całe swoje dorosłe życie związał z Warmią¹. Jako 19-letni młodzieniec przybył do Olsztyna i tu pozostał do końca swoich dni. W Olsztynie podjął studia w Warmińskim Seminarium Duchownym „Hosianum”, które następnie uzupełnił na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Przez prawie pięćdziesiąt lat prowadził zajęcia dydaktyczne w Seminarium Duchownym, następnie w Wyższej Szkole Pedagogicznej, a na koniec na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim. Obok dydaktyki zajmował się pracą badawczą nad przeszłością Warmii. Głównie interesowały go czasy nowożytne. Współpracował z instytucjami naukowymi zarówno polskimi, jak i zagranicznymi. Przez wiele lat gromadził materiały źródłowe penetrując archiwa i biblioteki polskie oraz szereg zagranicznych. Potrafił umiejętnie wykorzystać je w swoich opracowaniach. Pisał językiem prostym, ale niepowtarzalnym. Ta specyficzność przekazu, a nade wszystko fachowość rzemiosła naukowego, zachęca do lektury jego prac. Chętnie zajmował się też edytorstwem źródeł historycznych. Na dorobek naukowy ks. Szorca składa się kilka tomów wydanych źródeł, kilkanaście książek oraz wiele artykułów. Prace te były podstawą do ubiegania się o kolejne stopnie naukowe. Zostały też zauważone i docenione w środowisku naukowym Warmii i Mazur, a otrzymane dyplomy, nagrody i wyróżnienia dały ks. Profesorowi wiele satysfakcji i prostej ludzkiej radości. W jednym z dyplomów uzasadnia-

¹ Obszerniejszy biogram ks. prof. A. Szorca wraz z bibliografią jego prac zob. I. Makarczyk, *Ksiądz Profesor Alojzy Szorc (6 X 1935–27 XII 2010), Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*, Lublin 2012, t. 11, ss. 365–376.

jących wyróżnienie napisano m.in.: „za wybitne osiągnięcia naukowe ujmujące przeszłość Warmii, w tym również edycje tekstów źródłowych oraz szczególną umiejętność budzenia zainteresowania historią tej ziemi”. Ostatnim wyróżnieniem była przyznana w październiku 2010 r. (na dwa miesiące przed śmiercią) przez Marszałka Województwa Warmińsko-Mazurskiego Jacka Protasa Nagroda Humanistyczna im. Wojciecha Kętrzyńskiego.

Ksiądz Alojzy Szorc pozostawił cenny księgozbiór naukowy, liczący kilka tysięcy woluminów oraz bogate materiały archiwalne. Aktualnie spuścizna ta znajduje się w pracowni jego imienia, w budynku archiwum archidiecezjalnego w Olsztynie, przy ul. Kopernika 47. Materiały źródłowe odzwierciedlają najważniejsze zagadnienia i problemy z przeszłości diecezji oraz dominium warmińskiego. Jednym z działów tego zbioru są materiały dotyczące wielu osób z Warmii oraz z Warmią związanych. Byli to głównie biskupi warmińscy, zarówno ordynariusze, jak i sufragani, kanonicy katedralni i kolegiacy, wybitniejsi proboszczowie, rektorzy seminarium duchownego czy jezuici braniewscy. Ilość materiałów dotycząca poszczególnych osób jest bardzo zróżnicowana. Bardziej obfite dotyczą postaci z czasów nowożytnych, bowiem ten okres, jak wspomniano, był głównym polem eksploracji naukowej ks. Szorca.

Pierwszą postacią, którą się zainteresował ks. Profesor był biskup warmiński Andrzej Chryzostom Załuski (1698–1711). Jego rządy na Warmii do 1705 r. przedstawił w pracy magisterskiej (*Rządy biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na Warmii w latach 1698–1705*), natomiast cały okres kierowania diecezją w rozprawie doktorskiej (*Diecezja warmińska za biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego 1698–1711*). Obie prace ks. Szorc napisał na KUL-u pod kierunkiem ks. prof. Mieczysława Żywczyńskiego. O biskupie Załuskim opublikował jeszcze dwa artykuły² oraz tekst artykułów zaprzysiężonych (*articuli iurati*) tegoż biskupa³. Dość wcześnie w kręgu zainteresowań ks. Szorca znalazł się Mikołaj Kopernik. Na pięćsetną rocznicę jego urodzin napisał niewielką, bo 80-stronicową, ale bardzo udaną pracę o Koperniku jako kanoniku warmińskim⁴. Nakład został wyczerpany w całości. Aktualnie czekamy na drugie jej wydanie, które ks. Szorc nieco rozszerzył. Materiały odnoszące się do Kopernika są w spuściznie Profesora dość obszerne. Monografii osobowej autorstwa ks. Szorca doczekał się Stefan Sadorski sekretarz królewski i sekretarz biskupa warmińskiego Szymona Rud-

² A. Szorc, *Diaspora diecezji warmińskiej za biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1698–1711)*, Studia Warmińskie, 1966, t. 3, ss. 45–77; A. Szorc, *Z działalności kościelnej biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na Warmii (1698–1711)*, Studia Warmińskie, 1967, t. 4, ss. 35–62.

³ A. Szorc, *Articuli iurati Andreae Chrisostomi Zaluski episcopi Varmiensis*, Studia Warmińskie, 1967, t. 4, ss. 555–558.

⁴ A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, Olsztyn 1973.

nickiego (1605–1621), fundator Świętej Lipki⁵. Ponadto ks. Profesor dla siedmiu osób związanych z Warmią opracował biogramy zamieszczone w encyklopediach i słownikach⁶. Bogate materiały dotyczą też Ignacego Krasickiego, o którego rządach do czasów pierwszego rozbioru ks. Szorc wydał dwa tomy źródeł⁷.

Osoba, która w badaniach oraz publikacjach ks. Profesora zajmowała najwięcej miejsca był oczywiście Stanisław Hozjusz (1504–1579). Zainteresowanie tą postacią ze strony ks. Szorca spowodowały okoliczności związane z podjęciem w 1969 r. przez diecezję warmińską procesu beatyfikacyjnego Hozjusza. Ksiądz Szorc, jako młody wówczas historyk, został włączony do powołanej przez bp. Józefa Drzazgę Komisji Historycznej, mającej zgromadzić niezbędne do procesu materiały. W 1976 r. ks. Szorc zorganizował na potrzeby procesu Pracownię Hozjańską, którą kierował przez wiele lat. Intensywną kwerendę w archiwach i bibliotekach polskich oraz zagranicznych prowadził w latach 1970–1974. Zgromadzone materiały hozjańskie są bardzo bogate. W obecnie działającej pracowni zajmują najwięcej miejsca. Najwięcej też publikacji ks. Profesora dotyczy osoby Stanisława Hozjusza. Do ostatnich godzin swego życia pracował nad przygotowaniem monografii tego sławnego kardynała.

Naturalne było, że podczas poszukiwań materiałów hozjańskich znajdują się również materiały dotyczące Marcina Kromera, który na Warmii przez dzieśnięć lat był koadiutorem z prawem następstwa po Stanisławie Hozjuszu, a potem ordynariuszem diecezji. Można uznać, że ze strony ks. Szorca kwerenda hozjańska była pierwszym poważniejszym etapem rejestrowania i gromadzenia również kromerianów. Na bieżąco uzupełniał je i powiększał na podstawie bogatych zbiorów archiwum archidiecezjalnego w Olsztynie. W Pracowni Hozjańskiej pracowano przede wszystkim nad Hozjuszem, ale w polu badawczym znajdował się również Marcin Kromer. W jednym ze sprawozdań Pracowni ks. Szorc napisał, że „na bazie zgromadzonych w Pracowni Hozjańskiej materiałów pracownicy poza Pracownią prowadzą prace o charakterze naukowym i popularnonaukowym”⁸. Wówczas siostra dr Jadwiga Ambrozja Kalinowska przygotowała do druku tłumaczenie i komentarz historyczny 228 listów Stanisława Reszki do Marcina Kromera, natomiast ks. Stanisław Kozakiewicz przygotowywał do druku listy Fabiana Kwadrantyna do Kromera⁹.

⁵ A. Szorc, *Stefan Sadorski (1581–1640) fundator Świętej Lipki*, Olsztyn 1996.

⁶ Byli to: Franz Dittrich, Regina Protmann, Teodor Bensch, Robert Bilitewski, Wawrzyniec Jan Rudawski, Kacper Simonis i Fryderyk Staphylus.

⁷ *Ignacy Krasicki na Warmii 1766–1772. Przekazy źródłowe*, cz. I: 1766–1768; cz. II: 1769–1772, Olsztyn 2002.

⁸ *Sprawozdanie z pracy Pracowni Hozjańskiej w latach 1984–1988*, Olsztyn 20 X 1988 r. – znajduje się w Pracowni im. Ks. Szorca, segregator: Pracownia Hozjańska.

⁹ Informacje zawarte w powyższym sprawozdaniu.

Momentem mobilizującym do głębszego zainteresowania się osobą Marcina Kromera był rok 1989, kiedy przypadało 400-lecie śmierci tego wielkiego humanisty, dyplomaty i biskupa warmińskiego. Ksiądz Szorc był wówczas głównym organizatorem ogólnopolskiego sympozjum, które odbyło się w dniach 23–24 maja 1989 r. w Olsztynie w czytelni Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego „Hosianum”. Udział w nim wzięli historycy oraz historycy literatury. Wygłoszono wówczas 20 referatów dotyczących życia i szerokiej działalności Marcina Kromera¹⁰. Wśród prelegentów byli m.in. profesorowie: Jerzy Rawa-Grabowiecki, Stanisław Cynarski, Mirosław Korolko, Julia Radziszewska, Barbara Otwinowska, Anna Sucheni-Grabowska, a także dr Zdzisław Lichański i dr Andrzej Obrębski. Ksiądz A. Szorc przedstawił wówczas Marcina Kromera jako rzecznika interesów dworu polskiego w Prusach. Materiały pokonferencyjne zostały opublikowane w czasopiśmie „Studia Warmińskie” (t. 26, Olsztyn 1989), natomiast sprawozdanie z konferencji ks. Szorc przesłał do Biura Prasowego Episkopatu Polski w Warszawie¹¹. Do obchodów jubileuszowych Marcina Kromera włączyła się też jego rodzinna miejscowość, czyli Biecz. Powołano tam nawet Społeczny Komitet Obchodów Jubileuszowych. W Bieczu, 25 września 1989 r., została zorganizowana sesja naukowa, podczas której ks. Szorc, na zaproszenie organizatorów, wygłosił referat pt. „Marcin Kromer jako biskup warmiński 1569–1579–1589”¹².

Intensywniejsze gromadzenie kromerianów rozpoczął ks. Szorc po dziesięciu latach, kiedy podjął starania w Komitecie Badań Naukowych o środki finansowe. Po raz pierwszy, za pośrednictwem Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyń-

¹⁰ Program sympozjum znajduje się w Pracowni im. Ks. prof. Szorca, segregator: Sympozja hożańskie i kromeriańskie. Program sympozjum: J. Rawa-Grabowiecki, *Marcin Kromer jako Polak i patriota*; S. Cynarski, *Udział Marcina Kromera w staraniach dworu polskiego o spadek po królowej Bonie*; E. Piszcz, *Zarządzenia duszpasterskie Marcina Kromera jako koadiutora i biskupa warmińskiego*; M. Borzyszkowski, *Marcin Kromer – wystawa archiwalna i biblioteczna*; J. Starnawski, *O poselstwie morskim Marcina Kromera*; J. Wojtkowski, *Mowy synodalne i katechezy Marcina Kromera*; M. Korolko, *Retoryczny scenariusz „Rozmów Dworzanina z Mnichem” Marcina Kromera*; M. Polańska, *Język „Rozmów Dworzanina z Mnichem” jako środek dydaktyczny polemiki religijnej*; J. Radziszewska, *Baza źródłowa Kroniki Marcina Kromera*; B. Otwinowska, *Problemy etnogenezy Polaków w „Kronice” Marcina Kromera*; R. Marchwiński, *Marcin Kromer – geograf Polski XVI stulecia*; A. Sucheni-Grabowska, *Ustrój Polski w świetle dzieła Marcina Kromera „Polonia sive de situ...”*; Z. Licheński, *Dzieła Kromera i Hozjusza w bibliotekach szwedzkich*; A. Dybkowska, *Kromeriana w zbiorach Archiwum Watykańskiego*; W. Nowak, *Bp Marcin Kromer jako inicjator odnowy liturgicznej na Warmii i w Polsce po soborze trydenckim*; B. G. Śliwińska, *Rola Marcina Kromera w kształtowaniu się Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny na Warmii*; J. A. Kalinowska, *Korespondencja Walentego Kuczborskiego z Marcinem Kromerem*; A. Obrębski, *Korespondencja Piotra Dunina Wolskiego z Marcinem Kromerem*; J. Sikorski, *Marcin Kromer i początki sławy Mikołaja Kopernika na Warmii*; A. Szorc, *Marcin Kromer jako rzecznik interesów dworu polskiego w Prusach*.

¹¹ Tekst sprawozdania z datą 30 V 1989 r. znajduje się w Pracowni im. Ks. prof. Szorca, segregator, jw.

¹² Organizatorami sesji naukowej w Bieczu byli: Muzeum Regionalne oraz Społeczny Komitet Obchodów 400-letniej rocznicy śmierci Marcina Kromera. Pismo zapraszające ks. Szorca datowane było w Bieczu 16 VI 1989 r., natomiast pozytywna odpowiedź nosi datę Olsztyn 26 VI 1989 r. Oba pisma znajdują się w Pracowni im. Ks. Szorca, segregator, jw.

skiego w Olsztynie, złożył wniosek w 1997 r. na realizację projektu pt. „Marcin Kromer (1512–1589) biskup warmiński, pisarz, dyplomata”¹³. Niestety, tak sformułowany temat, w którym wyeksponowano stanowisko biskupa, nie znalazł uznania i uchwałą zespołu nauk humanistycznych w czerwcu 1998 r. wniosek nie został zakwalifikowany do finansowania¹⁴. Od początku tego roku (1998) ks. Szorc prowadził korespondencję z niemieckim katolickim ośrodkiem wspierającym naukę – Katholischer Akademischer Ausländer-Dienst (KAAD) z siedzibą w Bonn – celem uzyskania środków na badania naukowe. Tu starania okazały się owocne¹⁵. Popierał je wówczas osobiście prof. Wojciech Wrzesiński. Za przyznane stypendium ks. Szorc prowadził od 1 sierpnia do 30 września 1998 r. kwerendę archiwalną w Berlinie, w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. Swoim zwyczajem, podobnie jak w przypadku innych kwerend, sporządzał dość dokładne notatki. Stąd wiemy, jakie zespoły akt przebadał w archiwum berlińskim. Od 5 do 13 sierpnia pracował nad zespołem z Herzoglichen Briefarchiv, C 1a, Kasten 503. 7 sierpnia zapisał: „Są tam głównie listy Kromera do kapituły z lat 1569–1581, opracowałem tylko ok. 30 listów, w poniedziałek będę to kontynuował”. Pod datą 10 sierpnia czytamy: „W archiwum pracowałem nad listami Kromera – Zastanawiam się, czy mam przepisać taki dłuższy list Kromera z 1574 r. Dużo w nim o specjalnych stosunkach Kromera z kapitułą, która była coraz bardziej ostra wobec Kromera”. 11 sierpnia ks. Szorc odnotował: „Prawie cały dzień spędziłem rejestrując listy Kromera do kapituły z lat 1574–1576. Wolno mi to idzie, bo dużo przepisuję”. Przez kolejne kilka dni (od 17 do 20 sierpnia) pracował nad kolejnym zbiorem dokumentów z tego zespołu, ale z Kasten 509. W zapiskach Profesora możemy przeczytać, że „jest to ciąg dalszy listów Kromera do kapituły. Wiele listów trudno zrozumieć, przeskoki myślowe, aluzje, uszczypliwe zwroty. Doprawdy, niektóre listy, to istne rebusy. Najgorsze są te o podatkach, sejmikach, akcyzie”. Kończąc analizę tego zespołu zapisał słowa bardziej optymistyczne, czytamy tam bowiem: „Tych materiałów o Kromerze, co tu mam, bym nie znał”. Podsumowując dwumiesięczną kwerendę w Berlinie, należy przyznać, że ks. Szorc prowadził ją głównie pod kątem osoby Marcina Kromera, co potwierdzają jego dalsze notatki.

Po powrocie z Berlina ks. Szorc po raz drugi, znowu za pośrednictwem Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, złożył wniosek do Komitetu Badań Naukowych w Warszawie o finansowanie badań nad Kro-

¹³ Egzemplarz wniosku znajduje się w Pracowni im. Ks. prof. Szorca,teczka: Grant na M. Kromera.

¹⁴ Pismo Departamentu Badań, Wydział Nauk Humanistycznych, Warszawa 16 VI 1998 r. znajduje się w Pracowni im. Ks. Szorca,teczka, jw.

¹⁵ Pisma w tej sprawie z 27 III i 4 VIII 1998 r. znajdują się w Pracowni im. Ks. Szorca,teczka, jw.

merem. Tym razem temat został zmodyfikowany i brzmiał: „Marcin Kromer (1512–1589) pisarz, dyplomata i polityk złotego wieku, biskup warmiński”¹⁶. W takim kształcie wniosek zyskał aprobatę Komitetu Badań Naukowych. Projekt był realizowany przez trzy lata (1 stycznia 1999 – 31 grudnia 2001), przeznaczono na niego środki w wysokości 49 900 zł¹⁷. Z tej kwoty za ponad 13 tys. zł ks. Szorc zamówił w 2000 r. kserokopie materiałów dotyczących Kromera, z jakimi zapoznał się w archiwum w Berlinie¹⁸. W sumie otrzymał około 1100 kart formatu A4 tekstów źródłowych, w decydującej części ich treść stanowią listy Marcina Kromera do kapituły warmińskiej, ale są też pojedyncze teksty króla Stefana Batorego oraz kardynała Andrzeja Batorego. Źródła te przetrwały do naszych czasów w bardzo dobrym stanie, a tym samym kserokopie są wyraźne, teksty czytelne, bez jakichkolwiek ubytków. Obecnie materiały te znajdują się w Pracowni im. Ks. Szorca. Pozwoliły one Profesorowi na uzupełnienie materiałów źródłowych, które w przyszłości posłużyć miały do napisania nowoczesnej naukowej monografii Marcina Kromera. W ramach realizowanego projektu ks. Szorc prowadził kwerendy uzupełniające, m.in. w archiwach państwowych w Olsztynie i Gdańsku, w archiwum metropolitalnym w Gnieźnie, w bibliotekach w Kórniku, Raczyńskich w Poznaniu, Bibliotece Jagiellońskiej, Bibliotece Czartoryskich, Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, przebadał zbiory jezuickie w Krakowie¹⁹, opublikował też kilka artykułów i pewne partie materiałów źródłowych.

Podsumowując kwerendy kromerianów można powiedzieć, że były dwa dłuższe, bo kilkuletnie i bardziej intensywne, okresy zbierania materiałów, pierwszy w ramach hozjanów, drugi w czasie realizacji grantu, ponadto dwumiesięczna kwerenda w Berlinie oraz stała kwerenda bieżąca na miejscu. Zebrane przez ks. Szorca materiały występują w formie kserokopii, mikrofilmów i ręcznych odpisów. Pochodzą z archiwów i bibliotek polskich oraz archiwów i bibliotek włoskich, głównie watykańskich, ale też szwedzkich, niemieckich i wielu innych. Wypisy archiwalne ks. Szorc miał zwyczaj segregować w plastikowych koszykach, a w nich układał mniejsze składki tematycznie. Materiały dotyczące Kromera mieszczą się w dziesięciu koszykach. Ks. Szorc nadał im następujące nazwy:

- 1) Rodzina Kromera;
- 2) Kromer w latach 1512–1569. Tu dużo materiałów dotyczących zagranicznych legacji Kromera;

¹⁶ Egzemplarz wniosku zob. *ibidem*. Datowany był w Olsztynie 24 VII 1998 r.

¹⁷ Pismo Departamentu Badań z 25 I 1999 r. zob., *ibidem*.

¹⁸ Pismo Ks. Szorca dotyczące zamówienia kopii kserograficznych, datowane Olsztyn 27 VII 2000 r. zob. *ibidem*. W piśmie szczegółowy wykaz zamawianych zespołów archiwalnych, te główne to Etatsministerium, 31e, nr 176, k. 1–171; Etatsministerium, 31b 2, nr 55, k. 1–58 oraz HBA, C1a, Kasten 504, 506, 507, 508, w całości.

¹⁹ Szczegółowe sprawozdanie z kwerendy archiwalnej do biografii Marcina Kromera znajduje się w Pracowni im. Ks. Szorca,teczka, jw.

- 3) Kromer koadiutor 2 VII 1570 r. i walka;
- 4) Kromer jako biskup. Jest to duży blok materiałów, w ramach którego znajduje się 21 tematycznie ułożonych składek materiałów obrazujących działalność duszpasterską, m.in. materiały do trzech synodów zorganizowanych przez Kromera (1575, 1577, 1582), odbytych dwóch wizytacji diecezji (1572–1574, 1581), otrzymania sakry biskupiej, czynności pontyfikalnych, słynnej ustawy z 1570 r., tzw. Kirchgang i wiele innych;
- 5) Kromer a kapituła katedralna;
- 6) Walki Kromera: a) z kapitułą, b) ze stanami pruskimi, c) z obcą szlachtą;
- 7) Kromer jako władca świecki 1569–1589;
- 8) Dzieła Kromera;
- 9) Varia;
- 10) Osoby korespondujące z Kromerem – jest tam odnotowanych około 190 osób, przy każdej jakiejś informacji i wypisy źródłowe.

W sumie, w tych dziesięciu koszykach znajdują się setki wypisów archiwalnych i różnych innych przekazów.

Wśród materiałów źródłowych jest też opasła teczka, zatytułowana „Kromer – listy”, w której ks. Szorc zgromadził około stu tekstów, nie tylko listów, różnej wielkości, jakie własną ręką odpisał z tekstów oryginalnych. W sumie jest to 220 stron formatu A4 ręcznego pisma Profesora. Niektóre z tych tekstów przewidziane były jako dodatek źródłowy do monografii, na niektórych jest adnotacja, że warto je opublikować odrębnie. Teksty te pochodzą z trzech archiwów: z Berlina, Uppsali i archiwum archidiecezjalnego w Olsztynie. Dotyczą m.in. takich spraw jak kanonia warmińska Kromera, jego koadiutoria i burza wokół niej, m.in. list kapituły do Bartłomieja Plemińskiego kanonika warmińskiego, aby na sejmiku pruskim wystąpił przeciwko koadiutorii Kromera, jest też tekst bulli papieża Piusa V z 2 czerwca 1570 r. na koadiutorię, jest fragment testamentu Kromera, są teksty dotyczące konfliktu Kromera z kapitułą katedralną, sprawa wsi Kromerowo dla Bartosza Kromera, kwestia obsady parafii, materiały odnośne do synodów prowincjonalnych, sprawa rewizji granic, oskarżenia kapituły pod adresem Hozjusza o alienację dóbr biskupich, długi list Kromera do kapituły napisany po śmierci Hozjusza, w którym daje odpowiedź na wiele zarzutów kapituły, a przy okazji eksponuje własne sukcesy na Warmii. Korespondentami byli m.in. król Stefan Batory, papież Pius V, kardynał Jan Franciszek Commendone, prymas Stanisław Krankowski, Maciej Drzewicki, Jan Dymitr Solikowski, kapituła warmińska. W sumie jest to duży blok materiału odpisany ze źródeł.

W spuściźnie kromeriańskiej ks. Szorca znajdujemy ponadto dwa przygotowane przez niego robocze plany do monografii Marcina Kromera²⁰. Pierwszy datowany jest w Düsseldorfie 7 września 1989 r., drugi w Olsztynie 2002 r. Na pierwszym znajduje się adnotacja ks. Profesora tej treści: „Marcin Kromer zasługuje na trzy monografie, albo na trzynomową monografię”. Stosownie do tej sugestii, pierwszy plan składa się z trzech części. Pierwsza obejmuje okres do 1569 r., czyli do objęcia rządów na Warmii. W części drugiej Kromer występuje jako koadiutor i biskup warmiński. Część trzecia miała być poświęcona dziełom Kromera. W sumie w trzech częściach Autor przewidział 14 rozdziałów. Zamiast zakończenia miał znaleźć się rozdział zatytułowany: „Charakterystyka postaci i rola dziejowa Marcina Kromera”. Dodatek źródłowy miały stanowić teksty artykułów zaprzysiężonych oraz ważniejszych zarządzeń Kromera zarówno świeckich, jak i duchownych.

Plan monografii z 2002 r. niewiele różni się od poprzedniego, ale występują w nim tylko dwie części. Na pierwszą, zatytułowaną „Od początku do objęcia biskupstwa warmińskiego 1512–1569”, składa się 5 rozdziałów. Jak w każdej monografii osobowej, omówione miały tu być takie zagadnienia, jak: rodzina, wykształcenie, pierwsze zatrudnienie, zdobyte beneficja oraz początki działalności publicznej, związanej przede wszystkim ze sprawowanymi w imieniu króla polskiego legacjami zagranicznymi. Część druga nosi tytuł: „Kromer jako rządca i biskup warmiński 1569–1589” i liczy 10 rozdziałów, a w ich ramach wiele podrozdziałów, przedstawiających Kromera najpierw jako administratora biskupstwa, następnie koadiutora z prawem następstwa, dalej jako biskupa warmińskiego po śmierci Hozjusza, opór dzielnicy pruskiej przeciw Kromerowi, trudne koleje współpracy Kromera z kapitułą warmińską, m.in. proces przed nuncjuszem Wincentym Lauro w 1575 r., ale też starania Kromera o podniesienie poziomu religijnego diecezji, tu przewidziane było omówienie m.in. dwóch wizytacji diecezji oraz trzech synodów. Kolejne rozdziały obejmować miały działalność Kromera jako władcy świeckiego dominium warmińskiego oraz jego relacje z Prusami Książęcymi. Na zakończenie wyodrębniony został rozdział: „Rola dziejowa Kromera w Kościele powszechnym i polskim”. Podobnie jak w pierwszym planie, również w tym przewidziany był dodatek źródłowy. Kwerendę do części drugiej Autor uważał za pełną i zamkniętą, natomiast do części pierwszej przewidywał jeszcze pewne uzupełnienia, głównie w archiwum wiedeńskim.

Oprócz planów monografii, ks. Szorc pozostawił w wydruku komputerowym kilkadziesiąt stron tekstów, które zatytułował: „Marcin Kromer 1512–1589. Zarys biografii”. Jest to materiał nigdzie dotąd nie publikowany. Ponadto, bar-

²⁰ Znajdują się one w Pracowni im. Ks. Szorca, teczka: Grant na M. Kromera.

dziej szczegółowo opracował temat: „Opór kapituły warmińskiej przeciwko Kromerowi 1569–1571”. Jest to tekst w formie maszynopisu, liczący kilkanaście stron. Natomiast w formie rękopisu pozostał kilkunastostronicowy tekst, roboczo zatytułowany: „Międzynarodowe kontakty Marcina Kromera”.

W sumie kromeriana w spuściźnie ks. Szorca są bardzo bogate i z pewnością stanowią doskonałą podstawę do napisania pełnej, naukowej monografii Marcina Kromera, jaką też w swoich planach naukowych ks. Profesor przewidywał.

Na zakończenie należy jeszcze wspomnieć, że gromadzone materiały kromeriańskie ks. Szorca na bieżąco wykorzystywał do wystąpień naukowych i okolicznościowych, a także do publikacji mniejszych opracowań oraz wydawnictw źródłowych. Teksty autorstwa Marcina Kromera odnotowujemy w kilku publikacjach. Przede wszystkim będą to listy Kromera. Znajdujemy je w wydanych przez ks. Profesora dwóch tomach korespondencji Stanisława Hozjusza. Nie jest ich wiele, tylko 15: w 1564 r. – 8, a w 1565 r. – 7. W tym czasie Hozjusz napisał do Kromera 30 listów. W nieopublikowanej części korespondencji Hozjusza, z lat 1566–1579, znajduje się 26 listów Kromera, natomiast 167 listów Hozjusza do Kromera. W 2002 r. ks. Szorc wydał duży blok źródeł obrazujących stu-letni okres rywalizacji katolików z luteranami w Elblągu o odzyskanie kościoła św. Mikołaja. W wydawnictwie tym jest dwanaście listów Kromera z lat 1568–1583 oraz 26 adresowanych do niego, ponadto znajduje się tam dość obszerny opis poselstwa Kromera i Jana Leomana do Elbląga w 1568 r. Starania odzyskania kościoła za czasów Kromera zakończyły się fiaskiem. Za to niepowodzenie Kromer częściowo winił króla Stefana Batorego. Z materiałów źródłowych w dorobku kromeriańskim ks. Szorca odnotowujemy jeszcze opublikowany tekst artykułów zaprzysiężonych, tzw. *articuli iurati*, jakie Kromer zaprzysiężył 23 września 1571 r. jako koadiutor z prawem następstwa Stanisława Hozjusza. Oprócz tekstu w języku oryginalnym, czyli łacińskim, Autor dał dokładne streszczenie tychże artykułów w języku polskim, ponadto przedstawił okoliczności, w jakich Hozjusz wprowadzał Kromera na swojego następcę, łamiąc przy tej okazji artykuły, jakie sam zaprzysiężył przed dwudziestu laty. Najtrudniejszą do zaakceptowania sprawą był fakt, że Kromer nie był indygeną pruskim. Na stanowisku koadiutora pozostał dziesięć lat, do śmierci Hozjusza.

Oprócz tekstów źródłowych, w dorobku ks. Szorca znajdujemy różnej wielkości opracowania dotyczące wprost Marcina Kromera lub osób z nim związanych. Do tych pierwszych należy zaliczyć biogramy Kromera. Tych jest cztery, ostatni, kilkunastostronicowy, zamieszczony w publikacji zbiorowej, zatytułowanej: *Poczet biskupów warmińskich*. Następnie, w obszernym, 50-stronicowym,

artykule ks. Szorc przedstawił Andrzeja Batorego jako koadiutora z prawem następstwa Marcina Kromera w latach 1584–1589. Z jego treści dowiadujemy się, że powtórzyła się historia sprzed dziesięciu laty. Teraz Kromer, zaledwie od dwóch lat biskup z sakrą, musiał wyrazić zgodę na przyjęcie koadiutora. Zabiegi o koadiutorię od 1581 r., jak pisze Autor, czynili najwyżsi promineneci świeccy i duchowni, na czele z królem Stefanem Batorym, którego wspierali dwaj kolejni nuncjusze, Jan Andrzej Caligari i Albert Bolognetti, ponadto kanclerz Jan Zamoyski oraz sekretarz królewski Piotr Tylicki, późniejszy biskup warmiński. Marcin Kromer był niechętny tej kandydaturze. Do kanclerza Zamoyskiego pisał m.in.: „Zaiste, chociaż przygniata mnie wiek i niejednokrotnie choroby, to jednak w miarę możliwości spełniam obowiązki biskupie i nie potrzebuję koadiutora, zwłaszcza takiego, który ze względu na swój wiek nie jest w stanie mnie wesprzeć. Jednakże we wszystkim i również w tej kwestii pragnąłbym wyjść naprzeciw woli królewskiej i bratankowi króla, młodzieńcowi wysokich walorów dopomóc w zdobywaniu godności, o ile to będzie w mojej mocy. Zabrania mi tego fakt przysięgi, jaką złożyłem przed kapitułą obejmując biskupstwo. Jest tam zapisane takie sformułowanie: »Ślubuję, że bez zgody kapituły nie zrezygnuję z biskupstwa na rzecz innej osoby oraz nie przyjmę koadiutora z prawem następstwa«. Proszę zrozumieć, że nie mogę złamać przysięgi». Jednak w końcu musiał to uczynić i na swego następcę przyjąć młodzieńca bez święceń i sakry.

Lżejszym gatunkowo, aczkolwiek, jak we wszystkich publikacjach ks. Szorca, opartym na przekazach źródłowych, jest artykuł, w którym Autor przedstawił życie codzienne na dworze biskupów warmińskich, za przykład biorąc dwór Hozjusza i Kromera. W artykule znajdujemy wiele ciekawych informacji, ale cennym jest przede wszystkim zamieszczony tam szczegółowy wykaz pensji dla dworzan zamku lidzbarskiego, jaki w 1587 r. sporządził ekonom biskupi Michał Neuman. W sumie na liście płac zostało odnotowanych 126 osób, ale Autor tę liczbę szacunkowo powiększa do około 150 osób.

W kolejnym artykule ks. Szorc przedstawił współpracę biskupa Waleriana Protaszewicza Szuszkowskiego z biskupami Stanisławem Hozjuszem i Marcinem Kromerem w dziele potrydenckiej odnowy Kościoła. Wszyscy trzej znali się jeszcze z czasów krakowskich. Później, już jako biskupi, aktywnie występowali jako działacze kontrreformacyjni. W artykule m.in. czytamy, że „Protaszewicz w swojej walce z reformacją w Wielkim Księstwie Litewskim znalazł silne oparcie w biskupie warmińskim Stanisławie Hozjuszu i mniejsze w jego następcy Marcynie Kromerze”. Dziełem życia Protaszewicza było kolegium jezuickie. Ks. Szorc pisze, że „Hozjusz przez kilka lat pomagał Protaszewiczowi w pracach przygotowawczych

przy organizowaniu kolegium, ale przy końcowej realizacji tego wielkiego dzieła wystąpił Marcin Kromer”.

Ostatnią publikacją w spuściźnie kromeriańskiej ks. Szorca był artykuł z 2009 r., w którym Autor przedstawił Marcina Kromera jako dyplomata i znawcę spraw pruskich.

Wykaz prac ks. prof. Alojzego Szorca dotyczących Marcina Kromera

Publikacje źródłowe

Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego, t. 5: 1564, oprac. A. Szorc, Studia Warmińskie, 1976, t. 13 [tu 8 listów Kromera do Hozjusza i 15 listów Hozjusza do Kromera].

Korespondencja Stanisława Hozjusza kardynała i biskupa warmińskiego, t. 6: 1565, oprac. A. Szorc, Studia Warmińskie, 1978, t. 15 [tu 7 listów Kromera do Hozjusza i 15 listów Hozjusza do Kromera].

Rywalizacja katolików z luteranami o kościół św. Mikołaja w Elblągu 1520–1621. Źródła do dziejów reformacji w Prusach Królewskich, zebrał i oprac. A. Szorc, Olsztyn 2002 [tu 12 listów Kromera²¹ oraz opis poselstwa Kromera i Jana Leomana do Elbląga w 1568 r., ponadto 26 listów do Kromera²²].

Artykuły zaprzysiężone Marcina Kromera z 1571 roku, *Echa Przeszłości*, 2002, t. 3, ss. 49–66.

Opracowania

A. Szorc, *Czterechsetlecie śmierci Marcina Kromera – następcy kardynała Stanisława Hozjusza na warmińskiej stolicy biskupiej w Lidzbarku*, *Posłaniec Warmiński*, 1990, ss. 93–99.

A. Szorc, *Dzieje diecezji warmińskiej (1243–1991)*, Olsztyn 1991, ss. 62–65 [biogram M. Kromera].

A. Szorc, *Życie codzienne na dworze biskupów warmińskich na przykładzie dworów Stanisława Hozjusza i Marcina Kromera*, w: *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 1997, ss. 7–30.

A. Szorc, *Dzieje Warmii 1454–1660. Stan badań i postulaty badawcze*, Olsztyn 1999, ss. 46–49 [biogram M. Kromera].

A. Szorc, *Andrzej Batory jako koadiutor Marcina Kromera 1584–1589*, *Forum Teologiczne*, Olsztyn 2000, t. 1, ss. 237–283.

A. Szorc, *Biskupi warmińscy w Lidzbarku 1350–1795*, w: *Historia Lidzbarka Warmińskiego*, t. 1, red. K. Mikulski i E. Borodin, Lidzbark Warmiński 2008, ss. 191–192 [biogram M. Kromera].

A. Szorc, *Marcin Kromer (1512–1589), biskup warmiński w latach 1569–1589*, w: *Poczet biskupów warmińskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2008, ss. 169–182 [biogram M. Kromera].

²¹ Ich odbiorcami byli: kard. Stanisław Hozjusz, rada miasta Elbląga, podkanclerzy i bp krakowski Franciszek Krasiński, proboszczowie parafii św. Mikołaja w Elblągu Walenty Helwing i Michał Konarski, kapituła warmińska, król Stefan Batory, kanclerz koronny Jan Zamoyski.

²² Ich autorami byli: prymas Stanisław Karnkowski, jezuici Franciszek Sunyer i Jan Ascherman, podkanclerzy i bp krakowski Franciszek Krasiński, sekretarz królewski Andrzej Patrycy Nidecki, nuncjusze Wincenty Portico i Jan Andrzej Caligari, król Stefan Batory, kapituła warmińska, proboszczowie parafii św. Mikołaja w Elblągu Seweryn Wildschütz i Walenty Helwing.

- A. Szorc, *Biskup wileński Walerian Protaszewicz Szuszkowski we współpracy z biskupami warmińskimi Stanisławem Hozjuszem i Marcinem Kromerem w dziele potrydenckiej odnowy Kościoła*, w: *The ecumenical council of Trent (1545–1653) and the culture of Lithuania*, red. L. Jovaiša, Wilno 2009, ss. 46–63.
- A. Szorc, *Marcin Kromer (1512–1589) – dyplomata spraw pruskich*, w: *Historia – Archiwistyka – Informacja naukowa. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu*, red. M. Świgoń, Olsztyn 2009, ss. 99–112.

Irena Makarczyk, *Cromeriana im Nachlass von Pfarrer Professor Alojzy Szorc (1935–2010)*

Zusammenfassung

Die Büchersammlung sowie der Archivnachlass von Pfarrer Professor Alojzy Szorc befinden sich zum gegenwärtigen Zeitpunkt in dem nach ihm benannten Arbeitsraum, der 2011 im Archiv der Erzdiözese in Olsztyn (Allenstein) eingerichtet wurde. In der Archivalien-Abteilung gibt es Materialien, die sich auf viele Personen aus dem Ermland beziehen, darunter auch auf Martin Cromer (Marcin Kromer). Pfarrer Szorc sammelte über viele Jahre hinweg Cromeriana, und diese sind sehr umfangreich. Sie stammen aus polnischen und ausländischen Bibliotheken und Archiven, u.a. italienischen, hauptsächlich vatikanischen, aber auch schwedischen, deutschen und vielen anderen. Sie liegen in Form von Fotokopien, Mikrofilmen und handschriftlichen Auszügen vor. Im Nachlass des Professors finden wir auch zwei Arbeitspläne zu einer Cromer-Monographie, darüber hinaus eine dicke Aktenmappe, versehen mit dem Titel „Cromer – Briefe“, in der sich über zweihundert Seiten Quellentext befinden, von Pfarrer Szorc mit der Hand abgeschrieben. Als Computerausdruck liegen einige Dutzend Textseiten unter dem Titel „Martin Cromer 1512–1589. Skizze einer Biographie“ vor, darüber hinaus zwei Texte von geringerem Umfang zur detaillierten Problematik. Zum cromerianischen Nachlass sind auch die von Pfarrer Szorc vorbereiteten Quellenpublikationen (vier) zu rechnen sowie Abhandlungen, von denen dreizehn zu verzeichnen sind. Insgesamt sind die Cromeriana im Nachlass von Pfarrer Szorc reichhaltig und können die Grundlage dafür bilden, eine vollständige wissenschaftliche Monographie über Martin Cromer zu schreiben.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Irena Makarczyk, *Kromeriana in the work of Father Professor Alojzy Szorc (1935–2010)*

Summary

The book collection and the archived heritage of Father Professor Alojzy Szorc at present are stored in the Study of his name, which was created in 2011 in the Archdiocesan Archives in Olsztyn. In the section of archival materials there are references to numerous people from Warmia, including Marcin Kromer. Cromeriana which Father Szorc collected over many years are considerable. They come from Polish libraries and archives and from abroad, from Italy, mainly Vatican, but also from Sweden, Germany and many other countries. They include photo copies, microfilms and fragments copied in handwriting. Professor Szorc had also two provisional outlines of Kromer's monograph, and a voluminous file entitled *Kromer – letters*, with over two hundred pages of sources he copied in handwriting. There are also a few dozen pages of a computer printout entitled *Marcin Kromer 1512–1589. An outline of a biography*, as well as two other shorter texts illustrating some detailed issues. Kromer's heritage in the collection of Father Szorc comprises also four source-based publications and thirteen studies. All in all, Cromeriana in the presented collection can constitute a basis for writing a full scientific monograph of Marcin Kromer.

Translated by Tomasz Niedźwiedz